

Dr. Schmelzer Hermann Imre¹: Élet a falak mögött, emlékek a Rabbiképzőből (1951–1956)²

Több kortársam, közöttük Dr. Schöner Alfréd az OR-ZSE rektora ajánlotta, hogy rögzítsem írásban, írjam meg személyes emlékeimet a Rabbiképzőben töltött, az 1951–1956-ig terjedő időszakról. Tudatában vagyok, hogy az ilyen természetű visszaemlékezéseket csiszolja, lekeríti a távolság, a múlt idő, amely maga is változik. Mégis a visszaemlékezés arra is alkalmas lehet – ha az író nem csupán szemlélője volt az eseményeknek, hanem egyben részese is, hogy az intézet és a kor egy-egy főlhomályban maradt periódusára fényt villantson. Az ilyen természetű emlékező írás, alkalom egyben a magunkra eszmélésé is, mit jelentett nekünk ez az iskola, milyen zsidó és egyetemes eszmék terjesztője volt, milyen ideálok képviselői voltak tanáraink. A Rabbiképző korábbi végzettjeinek tollából a magyar nyelvű visszaemlékezések sorát bírjuk, amelyek az intézet tanáraitól, tanulóitól, az intézet jelentőségéről szólnak. Elsőként Kecskeméti Lipót, majd Krausz Sámuel, Kohlbach Bertalan és Kiss Arnold személyes jellegű írásaiban arról tudósítanak, amit a szerzők a Rabbiképző kontextusában fontosnak tartottak. Ezek az írások az intézet jelentős évfordulói alkalmából íródtak (készültek). Egy sokrétű, változatos irodalmi és pszichológiai kvalitású, tanulmánynak beillő visszaemlékezést bírnak Benoschofsky Imrétől (1903–1970), "Emlékek a szemináriumról" címmel. Benoschofsky és Kohlbach írásai megjelentek angol nyelvű fordításban is. Benoschofskynak sikerült azt a szellemi klímát érzékeltetni, amelyben "egy-egy évtizeden át nevelődött, tanult, érlelődött a rabbijelölt, de azt az érzelmi atmoszférát is megkíséreltem jelezni, ami nélkül nem alakulhat ki a rabbi, a tanító, a lelkek pásztora". A kommunista monopolhatalom megszületésének következtében az 1948–1950-es években alapvetően megváltozott a magyarországi zsidóság, nem csupán gazdasági és társadalmi, hanem vallási és kulturális helyzete egyaránt. A megváltozott politikai viszonyok között a "deklasszált" felekezeti intézmények és az államrend viszonya átrendeződött, amelyek a diszkrimináció különböző formáiban jelentkeztek. Ez vonatkozott a hitközségek autonómiájának korlátozására úgy vallási, mint kulturális vonatkozásukban. Ehhez járult még a meglévő zsidó iskolahálózat radikális felszámolása. Kivételt képezett a zsidó fiú és leánygimnázium, melyek mint felekezeti intézmények tovább működhetek. Az Országos Rabbiképző Intézet, ha nem is szükségszerűen, de státusa alapján, mint állami intézmény, a lehetőség keretein belül élt és dolgozott. Ebben a távlatban megemlítem, hogy az ún. Tanácsköztársaság 1919-ben elrendelte az intézet felszámolását. Blau Lajos törhetetlen akaraterejének volt köszönhető, hogy ezekből a válságos időkben a Rabbiképző sértetlenül került ki. Egy külön figyelmet érdemlő kérdés, hogy a megváltozott körülmények között, miként működött a Rabbiképző ezekben az években, úgy gondolom egy rövid töredékes visszatekintés ebben az összefüggésben, hasznos vagy szükséges a továbbiakhoz.

A felszabadulást követő évek, a demokratikus átalakulás ígérete, a szabad élet, beleértve a vallási és a szellemi életet is ösztönzőleg hatottak a Rabbiképzőre, telve munkakedvvel és feladatokkal. Hahn István héber nyelvű történeti összefoglalójában, amelyből az újrakezdés lendülete és bizakodása szól, arról értesít, hogy közvetlenül a háború befejezése után, 1945-ben harmincan vannak az intézet főiskolai részlegében (felső tanfolyam), és 1948-ig az intézet tizenhét rabbit avatott fel. 1948-ban a felső tanfolyam előadásait huszonkilenc hallgató látogatja. Ezekben az években a tudományos és ismeretterjesztő publikációk sora - az intézet

¹ Schmelzer Hermann Imre (1932/Jánoshalma): emeritus rabbi (Saint Gallen, Svájc), a Scheiber Sándor-díj tulajdonosa.

² A „100 éve született Scheiber Sándor. Emlékkötet” részére küldött írás az Országos Rabbiképző Intézet egykori hallgatójától, ki mindmáig nagy figyelemmel kíséri alma matere dolgait.

tanárainak szerkesztésében - gazdag tartalommal jelentek meg. A zsidó szellem, a tudomány és a tanítás feltámasztó, építő erőinek dokumentumai. Az ún. "fordulat évével" (1948) megszűnt ez a publikációs lehetőség az intézet számára. A visszaemlékezés történeti jelentősége abban mutatkozik, ha nem elégedünk meg a látszattal, hanem megkeressük egy-egy jelenség forrását, előfeltételeit is. A megváltozott politikai, gazdasági és ideológiai viszonyok következtében egy fokozott elvándorlási hullám vette kezdetét, ezek közé tartoztak a tradicionális vallási életet vivő személyek, a cionista beállítottságúak és számottevően a fiatal nemzedékhez tartozók. Ezek a tényezők a Rabbiképző falai közé is behatoltak, meghatározó jelleggel. 1950 április-május havában a jeruzsálemi Héber Egyetem fennállásának 25-ik évfordulójára rendezett ünnepi ülészakra meghívást kapott Dr. Löwinger Sámuel (1904–1980) az intézet tanára és 1943 óta igazgatója. Löwinger elutazása előtt úgy rendelkezett, hogy távollétében (ami provizóriumként gondolt) Dr. Scheiber Sándor, az intézet rendes tanára vezesse az adminisztratív ügyeket, és Dr. Róth Ernőre, az intézet rendes tanárára bízta az intézet pedagógiai és tanulmányi vonatkozásait. Löwinger nem tért vissza Budapestre. Scheiber lett 1950-ben az intézet egyedüli igazgatója, ami egy tartós konfliktushelyzethez vezetett az intézetben, a két kiváló tanár között. A fennálló feszültség és a viták sorát a magyarországi izraeliták országos vezetősége, mint iskolafenntartó, úgy vélte rendezni, hogy a jövőben Róth és Scheiber évenkénti rotációban vezessék az intézetet. 1949-ben Izraelbe költözött

Dr. Herskovits Fábán (1907–1982) "a pesti hitközség szilárd meggyőződésű és gerinces kiállású rabbija", aki az intézet óraadó tanára volt.

Dr. Hahn István (1913–1984), aki 1943 óta volt a Rabbiképző rendes tanára, aki 1949 vagy 1950 első felében, minden előzetes vagy utólagos bejelentés nélkül elhagyta az intézetet. Dr. Löwinger és Dr. Hahn, e két kiváló tanár és alkotó tudós távozása érzékeny veszteséget jelentett az intézetnek. Löwinger Sámuel szaktudósa volt a bibliai tudományoknak. "Az ő fáradhatatlan munkásságának és szervező tehetségének köszönhető, hogy a Rabbiképző Intézet Kelet-Európa egyetlen szemináriuma romjaiból új életre kelt, s ismét eleven tudományos élet vette kezdetét. A maga személyében is gyarapította intézetünk tudományos tekintélyét szerkesztői munkájával és kézirat publikációival". Dr. Hahn István a klasszikus latin és görög, és az iszlám arabnyelvű irodalmának zsidó vonatkozású irodalmának kutatója, jelentős tudományos publikációk szerzőjeként volt ismert.

Ezek után kérdésessé vált, hogyan tud, illetve lesz képes az intézet felzárkózni ahhoz a színvonalhoz, amelyet az említettek korábban jelentettek. Négy alapvető tárgykör oktatásának betöltése vált szükségessé: Biblia; vallásfilozófia; történelem és az arám nyelvű irodalom, nyelvtan és szövegek oktatása. E tárgykörök anyaga adja összefüggéseikben a zsidóság vallási és szellemi létének alapjait. A bibliai tárgyakat Scheiber Sándor vette át. A tanári karba kinevezték az intézet vezérlőbizottságának ajánlatára: Dr. Richtmann Mózes (1880–1972), nyugalmazott tanítóképző intézeti tanárt (1950); Dr. Benoschofsky Imre budai főrabbit, aki már 1945 óta az intézetben előadott, és most bővített témakörben és felemelt óraszámú tanított; valamint Dr. Komlós Ottó (1913-1988) lágymányosi főrabbit. Mindhármuk akadémiai státusa az óraadó főiskolai tanár volt. A negyvenes évek végétől megcsappant az intézet növendékeinek száma. Ennek több oka volt, a már említett elvándorlás az országból, s egyben tegyük hozzá a materialista-ateista világnézet elterjedése, propagálása, amely negatív értelemben befolyásolta a fiatal nemzedék viszonyát általában a vallás értékeihez.

A vallási jellegű pályaválasztás, legyen az rabbi vagy vallástanár, elvesztette az ifjúságra gyakorolt vonzását. Mindezek következtében jelentős változás állt elő, ami a növendékek kormegoszlását és iskolai előképzettségüket illette. Amikor én az 1951/52-es tanévben beléptem a Rabbiképzőbe, akkor a hallgatók létszáma nem haladta meg a tízet. Hallgatótársaim többségükben jóval idősebbek voltak nálam és általában vidéki orthodox

községekben származtak. Alapvető héber-zsidó ismeretekkel rendelkeztek, többségükben chéderben és jesivákban tanultak, sőt egyesek jó talmudi ismereteket is hoztak magukkal. Ebben az összefüggésben megemlítem, hogy az 1954-1955-ös években örvendetesen fiatal évjártató és iskolai előképzettséggel rendelkezők kerültek az intézetbe. 1956-ban már tizenkettő hallgatója volt az intézetnek. A megváltozott viszonyok nyilvánvalóvá tették, hogy a belső szervezetet korszerűsíteni kell, ha az intézet a jövőben is eleget akar tenni rendeltetésének. Újításként, a tanulmányok jellegének, illetve minősítésének két változatát vezették be: hároméves tanulmányi idő és vizsga rabbi-helyettesi diplomával; ötéves tanulmányi idő szakdolgozat benyújtásával, írásbeli és szóbeli vizsgával, rabbidiploma elnyerésével. Ezekben az években az intézet hallgatóinak nem volt módjuk az egyetem látogatására, úgymint a felszabadulás előtt.

"Lehetőséget akarunk teremteni az új munkára, mert úgy érezzük feladat vár intézetünkre a magyar zsidóság vékony maradványának megmentésében. Új munkásokat kell képezni a régiek és eltávozók pótlására. A vidék zsidó településeinek egy része rabbi, kántor, hitoktató, sőt az a zsidóságban csak valamennyire is járatos hívő híján sínylődik." Ugyanakkor az intézet lehetőséget nyújtott továbbképző előadások látogatására. Dr. Somogyi József, a klasszikus arab nyelv alapismeretét és az iszlám korai történetét ismertette az érdeklődőknek. Dr. Dercsényi Móric a latin és a görög nyelv rejtelseibe kívánta (szerette volna) hallgatóságát bevezetni. Mivel a tanárképző tagozat, a Pedagógium megszűnt, ezért az említett újjászervezés során az intézet felállított egy kántorképző tanfolyamot, amelyen tanárként a Rabbiképző oktatói is közreműködtek. A chazanut oktatását, a szaktárgyakat az akkor Budapesten működő kiváló kántorok: Ábrahámsohn Manó, Sirota Sándor, Karvaly László végezték. A zord körülmények ellenére a Rabbiképző nem került egy letargikus válságba. Az intézet falai közt bensőséges zsidó élet és hangulat honolt, az intézet tanári kara nem kételkedett erőfeszítésük, munkásságuk eredményességében. A genius loci-t jellemezve idézem Benoschofsky már idézett beszédéből a bástya és a sánc metaforáját: "Idebenn munka és hit könyvesfalak bástyája és imádság sáncai védtek a lelkünket".

A Rabbiképző Intézet az ötvenes évek zsidóságának szellemi központja lett. Az intézet fedelet adott fejünk fölé anyagi és szellemi vonatkozásban, otthont és bizodalmat, hiszen az egyik nem létezhet a másik nélkül. Az ötvenes évek nehéz lakásviszonyai és a korlátozott, engedélyhez kötött lakhatási lehetőség a fővárosban szükségessé tette a már korábban létrehozott internátus kiépítését, fenntartását. A József körúti ház harmadik és részben negyedik emeletén lévő lakások lettek internátus céljára átalakítva, szerény berendezéssel. Mint vidéki gyerek, több évig laktam az internátusban, Weisz Dávid későbbi gyöngyösi rabbival megosztott szobában. Weisz jó talmudista volt, készségesen segítette gyengébb évfolyamtársait a talmudi disciplinák terén. Ugyancsak a házban volt a "menza", amelyben mi bennlakók napi háromszoros étkezésben részesültünk. Ezt a rituálisan vezetett "asztalt" néhány, a kasrutra igényt tartó egyetemi hallgató is igénybe vette. A Rabbiképző hallgatói nem csak díjtalanul szállást és ellátást kaptak, hanem az erre ráutaltak némi anyagi támogatásban is részesültek. A Rabbiképző nem csak szellemi, de fizikai védelemet is nyújtott növendékeinek, mert mint főiskolai hallgatók, a katonai szolgálat alól mentességet kaptunk. A kitelepítési hullám is elkerülte az intézet és növendékeit. Ezekben az években úgy az intézet hallgatói, mint tanárai távol tartották magukat a politikai rendszert bíráló megjegyzésektől. A hálaadás adottság, de kötelesség is, "ha minden áldozat meg is szűnik, a hála áldozata soha meg nem szűnik". (Vajjikra rabba 9,7). Az utókor hálás köszönete kíséri, az akkori magyarországi zsidóság világi és vallási vezetőségét, akik ezekben a nehéz években a Rabbiképző Intézet fizikai és szellemi létét biztosították, segítették, támogatták. Az internátusban lakó növendékeknek a hétfői és csütörtök reggeli istentiszteleten való részvétel kötelező volt. A jól látogatott sabbati és más ünnepi istentiszteleten a környéken lakó hívők

kedvelt temploma lett. A kántor és a rabbi funkcióit a hallgatók látták el. A tanári karból Richtmann Mózes, Róth Ernő, Scheiber Sándor jelenlétükkel emelték az istentiszteletek emelkedett hangulatát és nívóját.

Scheiber rendszeresítette a szombati prédikációt, ezzel lehetőséget adott a rabbiképzős hallgatóknak prédikációs gyakorlatuk megszerzésére. Scheiber időnként felkért Budapesten és vidéken működő rabbikat vendégszónoklat megtartására az intézet templomában. Scheiber nagy súlyt helyezett az istentiszteletek esztétikai és zenei formáira. Ő vezette be az intézet templomában, mint az akkori neológia emblemikus hagyományát, az orgonát. A sábbái istentiszteletet az étkező helységben kiddus követte, ezen a tanárok közül Richtmann, Róth és Scheiber vettek részt. Emlékezetemben maradtak a beszélgetések témái – mint az élszóban elmondott valódi tanítás – könyvekről, aktuális problémákról karöltve, tapasztalataik gazdagságával. Richtmann tanár úr szívesen fűszerezte az együttlétet szellemes tóramagyarázataival. Úgy gondolom, hogy csak a háttér ismeretében lehet helyesen értékelni, hogy milyen vallási és szellemi érték és értékfelfogások alakították, formálták a Rabbiképző mindenkori arculatát, irányát és jellegét. Blau Lajos az intézet negyvenéves jubileumára írott cikkében (Egyenlőség 36, 1917, 36–37. szám) a Rabbiképző jelentőségét és érdemét a zsidó tudományokkal való kapcsolatában látja. A zsidó tudomány a "Wissenschaft des Judentums" a 19-ik század terméke. Blau világosan, közérthető meghatározását következőképpen foglalja össze: "A zsidó tudomány a zsidóságra vonatkozó tudomány, mely nem csak a vallást öleli fel, hanem mindazokat az ismereteket, amelyek a zsidó nép jelenére és múltjára vonatkoznak, tekintet nélkül az ismeretek tartalmára". Ugyanakkor megemlíti a papképzést, de nem mint egyedüli feladatát az intézetnek. Guttman Mihály (1872–1942) a rabbiképző alapításának 60-ik évfordulójának alkalmából összefoglaló módon a Rabbiképző feladatát és jellegét következően határozta meg: "az Országos Rabbiképző Intézet (...) kettős célkitűzéssel nyitotta meg működését. Az egyik volt a rabbiképzés, a másik pedig a zsidó tudományok felélesztése, kiépítése és bekapcsolása a külvilág tudományrendszerének egyetemébe." A zsidó tudományok művelése révén "intézetünk vitte be hitbeli és szellemi javaink ősi kútforrásait a közvetlen jelenbe, saját lelkivilágunkba, saját kultúrtörténetünk körébe." Külön kiemeli az intézet abbéli sajátosságát, hogy az intézet sem a kutatásban, sem a hit és a vallás megőrzésében nem választotta ketté a tudományt a hittől.

"Valamennyi tantárgy a hit megértését és megerősítését szolgálja (...) a vallás szemszögén át keresi az utat a tanítványhoz, a hallgatóhoz". Löwinger Sámuel a hetvenedik év küszöbén címmel írott méltatásában kiemeli a korszerűen képzett papok és hittanárok nevelésének és kiképzésük fontosságát. Egyben a zsidó tudományok művelésével a zsidó léttapasztalat filozófiai alapját "az irracionális optimizmusban", mint a zsidóság legegényibb sajátosságában látja. "Ez tette minden történeti katasztrófa után testileg és szellemileg rugalmassá, regenerálódásra képessé a zsidó népet". (Évkönyv. Löwinger, 8. ol.). Az ünnep és az ünneplés túllépteti az embert a hétköznapi világán. A Rabbiképző hetvenöt éves jubileumán 1952-ben, mint diák vettem részt. Az ünnepi rend, az elhangzott beszédek, amiről a továbbiakban fogok szólni, a jobb jövőbe vetett reménységet erősítette bennünk.

Scheiber igazgató úr nagy benyomást keltő beszédéből idézem: "a zsidókat a gettóból Mendelssohn vezette ki, a zsidóságot Zunz. Széles körű programjában a zsidó tudomány egyenjogúsítása áll, ebből nőttek ki az egyetemek judaisztikai tanszékei, ebből a rabbiképzők is, amelyekben a modern tudomány eszközeivel felkutatják, feldolgozzák a zsidó irodalom forrásait és teszik az egyetemes kultúra alkotóelemévé, a zsidóság belső életének irányítójává (...) a zsidóságot és a zsidóságban a tudomány iránti érdeklődést vallása tartotta fenn." Utalt ezzel a Talmud költői metaforájára: "képzeletünkben madarat látunk – a vallást – amely védőszárnyaival óvta, megmentette a zsidó elmét a tespedéstől a jövő fejlődés számára." Dr. Schweitzer József gondolatébresztő dolgozatában az Országos Rabbiképző Intézet

teológiai és halachikus irányával kapcsolatban arról szól, hogy "az intézetre nem a jesiva légköre volt a jellemző, de természetesen a hittagadásé sem (...) a Rabbiképző a modernizmus és a hagyomány szintézisét valósította meg." Majd felteszi a kérdést, hogy volt-e az intézetnek sajátos teológiai szemlélete és meg is válaszolja: "igen, de nem túlzottan nagy mértékben." Ezzel kapcsolatban tapasztalataim alapján írhatom, hogy a hagyomány, mint életvitel jelentőségét oktatták, de annak konzekvens gyakorlatát az egyén elhatározásának kompetenciájára bízták. A Rabbiképző százéves jubileumának alkalmából 1977-ben az Izraelben megjelenő napilap, az Új Kelet egy körkérdést intézett a Rabbiképző Izraelben élő egykori végzettjeihez. A szerkesztő kérdése az volt, hogy hogyan tekintenek az intézet volt növendékei a tér és az idő távlatából arra az intézetre, amely felkészítette őket az életre, hivatásukra. A megkérdezettek többségükben az intézet vallási beállítottságát hagyományhűnek jellemezték. Megemlítve, hogy az intézet igyekezett a korhoz idomulni, de szigorúan vallási alapon. Többen kiemelték, hogy Magyarországon nem terjedt el a vallási reformmozgalom, annak jelentős szerepe volt az intézetnek. Egyesek fontosnak látták a tudományos szempont kiemelését, amely szinte egyetlen összekötő kapocs volt a magyar zsidóság és a világ zsidósága között. Mások említették elismerőleg azt, hogy az intézet mindenkinek megadta a lehetőséget, hogy kialakítsa önmagát. Az általam idézett nézetek és vélemények önmagukért is beszélnek, így nem szorulnak összefoglaló értékelésre.

Tanulmányi rendszer

Az oktatás az őszi ünnepek befejeztével vette kezdetét és a tanév június végén, július első hetében fejeződött be. A tanév utolsó heteiben a hallgatók beszámoltak kollokvium formájában az előadásokban megtárgyalt anyagból. A vizsga minősítését az illető tanár bevezette a leckeönyvbe. A második tanév, azaz a negyedik félév lehallgatását követte az alapvizsga és a negyedik tanév, azaz a nyolcadik félév befejeztével következett az első vizsga. Mindkét vizsga a növendék anyag és tárgyismeretének megméréstét jelentette. Az ötödik lehallgatott év befejeztével a növendék az intézet által kiállított végbizonyítvány (Absolutorium) alapján készülhetett a rabbivizsgára. Mivel én 1956 novemberében az országot elhagytam, erre Budapesten nem került sor. Rabbiniikus tanulmányaimat Párizsban és Londonban folytattam, majd rabbidiplomát szereztem.

A Rabbiképző hallgatói sokban segítettek a vidéki hitközségeket vallási életük fenntartásában, az intézet nem csupán a főünnepekre, hanem a sábbái istentiszteletek levezetésére és a hitoktatás ellátására hallgatókat bocsátott rendelkezésükre. Én 1954 és 1955 nyári hónapjaiban Szegeden, Dr. Schindler József irányítása alatt ismerkedhettem meg a rabbiság mindennapi problémáival. A második nyári ott tartózkodásomkor helyettesíthettem Schindlert, mert úgy találta, hogy képes voltam a feladatok ellátására, amíg ő Balatonfüreden a jól megérdemelt pihenőjét töltötte.

Előadások – Tanárok

Az előadások megtartása kiterjedt a hét minden napjára, szombat és vasárnap kivételével. Az előadások reggel nyolc órától 13.45-ig tartottak. Az előadásokat jegyzetelés formájában követtük. Nehézségeink voltak az alapvető hagyományos szövegek beszerzésében, kivételt képeztek a bibliai és a talmudi szövegek, ezekből volt elegendő példány. Majd szükségtelen megemlíteni, hogy sokszorosítási lehetőség nem állt rendelkezésünkre.

Az intézet két rendes tanára, Róth Ernő és Scheiber Sándor képviselték a Rabbiképző főszakjait: Talmud és a rabbiniikus irodalom, valamint a Szentírás és a héber irodalom tárgyköréből. Heti óraszámuk 9–12 volt. Minden nap volt előadás vagy gyakorlat az említett tárgyakból. Kiemelt szempont volt az oktatásban a tudományos irányzat, de nem történt a fogalom pontos meghatározása annak, hogy mit tekintett a Rabbiképző azokban az években zsidó tudománynak.

Nem annyira az érvek, inkább a tanárok tárgyalási módja ad eligazítást, némi választ erre a kérdésre. A Talmud oktatása kétféle formában történt, az egyik egy konkrét talmudi traktátus szövegének behatóbb megtárgyalásában, ezt neveztük Talmud statarie-nak. A szövegek tematikus szempontból lettek kiválogatva: Kiddusin, Ketubot, Gittin, Jebamot, Chulin és a Sabbat traktátusaiból. A másik tárgyalási forma volt a Talmud cursorie, ebben könnyebb szövegek, Megilla, Moed-Katan, Taanait és egyéb aggádikus tartalmúak kerültek megtárgyalásra. A válogatás elsősorban a vallásjogi és rituális szempontokat vette figyelembe, de nem lettek elhanyagolva az etikai vagy történeti vonatkozásúak sem. A Talmud kommentátorai sorából mindenekelőtt Rási magyarázatait és válogatott szövegeket vettünk a Toszáfot-ból. Róth helyenként rámutatott a talmudi szöveg problematikusságára, a szöveg kéziratos variánsaira a R. N. Rabinowitz által kiadott "Dikdukei Szofrim" műve alapján. De bemutatta az előadóteremben a Talmud legkorábbi teljes kéziratát, az ún. Münchener Kódex facsimile kiadását is. A Talmud szerzőit, a tannák és az amorák életkörülményeit, kijelentéseiket, tanításaikat történeti kontextusba helyezve tárgyalta. Sűrűn hivatkozott Zacharja Frankl, Eisik Hirsch Weisz, David Cevi Hoffmann tudós munkáira. Nem volt szigorú tanár, jóindulattal kezelte tanítványait, kár hogy ahelyett, hogy tanítványai előre készültek volna a szövegekre, maga fordította és interpretálta a szövegeket. A politikai rendszer éveiben az élő héber nyelv és irodalom számúzve volt az intézetben. Nagy érdemének tudható be, hogy a zsidó tudományok szerzőinek héber nyelvű talmudtörténeti vonatkozású munkáiból tanítványaival olvastatott. Ezek közé tartoztak mestere, Guttmann Mihály: "Böchinat Kijjum há-Micvot" és Gedeljahu Allon: "Toledot ha Jehudim böerec Jisrael bitkufat ha Misna vohaTalmud" klasszikus műveik.

Róth otthon volt a hagyományos haláchikus irodalom minden ágában, előadásában nagy súlyt helyezett a házassági jogi anyag ismeretére. A responzum irodalom tantárgy keretében a gáoni korszaktól a Chatam Szofér-ig, szövegek kíséretében megismerkedtünk effajta szövegek módszerével, és tartalmukkal. Az intézményesített zsidóság alapművét, a Sulchan Áruhot több vonatkozásban tárgyalta. A sechita, a rituális vágás és a hilchot trefot anyagának jobb megértését szolgálta abban is, hogy kivitt bennünket a vágóhídra, ahol a látottak alapján a tanultak nem csupán elméletek maradtak. Előadta a házassági jog és a vallási válás anyagát az Even Haezer paragrafusai alapján. Tanította a sábbátra vonatkozó előírásokat, valamint a gyásztörvények és a zsidóságba való betérésére vonatkozó törvényeket. Fáradságot nem ismerve szeretett tanítani. Akiben volt érdeklődés, az sokat, nagyon sokat és módszeresen tanulhatott Tőle. Szólni kell munkabírájáról, hűséget választott tárgyához, tudományos és egyéb publikációiról, ezek száma meghaladja a háromszáz tételt. Mint minden kreatív ember, ellentétes személyiségi jegyeket hordozott magában. Meglepő, mondhatnám megütköztető, hogy a Rabbiképző történetét összefoglaló gyűjtőkötet szerzői nem találták érdemesnek Róth Ernőnek, mint az intézet talmudi stúdiumokat tanító tanárának 1941–1956-ig terjedő munkásságát, akár egy mondatban is méltatni. Tanítványa voltam, élete végéig levelezésben álltam vele. Halála után hálám és tisztelem jeleként méltattam, mint tanár és szerző, az általa alapított és szerkesztett folyóiratban.

Scheiber Sándor életútjának legjelentősebb állomása az Országos Rabbiképző Intézethez kapcsolódik. Egész életét a zsidóság szellemének, kultúrájának és a zsidó tudományok művelésének szentelte. Alakja, munkásságának jelentősége átnyújtja az utókornak, a tér és az idő áthidalta távolságot. Rabbiképző intézeti tanársága és igazgatása éveiben 1945-1985-ig rabbi nemzedékeket nevelt és képezett ki. Rejlett azonban a rabbiképzés motívuma mögött egy más mozgó mozzanat is: tudósokat képezni a zsidó tudományok művelésére. Nem csak képzettség és tájékozottság értelmében, hanem abban a tudományos értelemben is, hogy a kutatás eredményeivel gazdagítsa mind a zsidó, mind az általános tudományokat. Scheiber sokrétűségét, egyéniségének színességét a sokoldalúság jellemezte. Ezt látjuk, mint

rabbikképző intézeti tanár, ha előadásainak témáit számba vesszük és ugyanakkor, mint tudós szerző választott tárgyainak feldolgozásában. A Szentírás, a héber irodalom, a bibliai exegézis, a vallási foklore és a könyvészet képezte előadásainak tematikáját. A Szentírás területén teljességükben tanította az ún. „klasszikus” próféták szövegeit (Jesaja, Jirmijahu, Jechezkel). Előadásait a filológiai pontosság, a történeti háttér bevonása és a szövegek párhuzamainak összehasonlításaiból leszűrt következtetései jellemezték. Scheiber nem volt a bibliai tudományok publikáló szaktudósa, ezt látjuk abból a tényezőből, hogy e témakörből csupán két rövid magyarázó cikket ismerjük (Vetus Testamentum 11, 1961, 455–456 és u. o. 13, 1963, 95–97). A Szentírás megtárgyalásának keretében azonban bőven idézett párhuzamokat az ókori-kelet irodalmából, helyenként bevonta a Septuaginta eltérő olvasatait, szövegvariánsait. Ellenben különös figyelemmel fordult a qumráni leletek szövegeire és az epigráfia nyújtotta adatokra, kiemelve az izraeli archeológusok és tudósok e területeken végzett kutatásaik eredményeit. A magyar tudományos folyóiratokban megjelent tömör és tartalmas ismertetései révén egy jelentős tudományközvetítő szerepet töltött be. Ugyanis ezekben az években Scheiber cikkei által az amerikai és különösen az izraeli tudományos kutatásról értesült a magyar tudományosság. Scheibert, mint embert és mint kutatót csak úgy lehet megérteni, ha figyelembe vesszük, hogy egyszerre két világhoz tartozik, helyesebben két világ határán áll: zsidóság és a magyar irodalom közegében. Bibliai témák megtárgyalásában rendszeresen bevonta a magyar irodalom szerzőit, utalva a Biblia (a héber Biblia) ráhatására a magyar irodalomra, szerzőire. Bevezette két területen a héber nyelvű irodalom és a bibliográfia-könyvészet anyagának ismertetését. Irodalmi szövegei többségükben a verses költészetre szorítkoztak. Az anyag kiválogatásában tekintetbe vette a zsinagógiai költészet (pijjut) azon darabjait Jannai és Kalir költeményeiből, amelyeknek ismertségét a liturgiai gyakorlat fenntartotta a peszachi haggáda és az ünnepi machzor alapján. Chajjim Schirmannnak, a jeruzsálemi Héber Egyetem tanárának kétkötetes költői antológiáját (Hasira haivrit biszfarad uveprovansz. Jerusalem I–II, 1954-1956) felhasználta óráin. Az első kötet anyagának alapján időrendben tárgyalta Scheiber a spanyol korszak és iskola reprezentatív alakjait: Menachem ben Saruk, Dunas ibn Labrat, Samuel Hanagid, Salamon ibn Gabirol, Jehuda Halevi, Abraham ibn Ezra, Jicchak ibn Gajjat költészetét. A szövegeket a nyelvi nehézségek elosztatására, s az egy költeményre vonatkozó tudnivalókat Scheiber magyarázatai kísérték. Ebben az összefüggésben sokszor beszélt a "genizáról", a geniza anyagáról, amelynek ő már azokban az években is elismert kutatója volt. Minden szöveg kiadása nagy értéke a kutatásnak máig (Geniza studies 1981). Irodalomtörténeti előadásainak csupán egyik fókusza volt a pijjut és a középkori irodalom. Külön előadások tárgyát képezte a modern héber irodalom és költészet egyes rangos képviselői Jehuda Gordon, Saul Tschernichowsky, Chaim Nachman Bialik. Ismertette a magyarországi héber költők lírai termékeit is, mint a gáluti héber irodalom érdekes dokumentumait. Az 1951/52. év mindkét félévében a bibliai exegézis, a liturgia és a vallási foklore területeit tárgyalja előadásaiban. Soha nem tévesztette szem elől a tárgyak összefüggéseit a zsidóság vallásának és kultúrájának életével, noha Scheiber eleve részletkutató volt. Előadásaiban és tudományos közleményeiben egyaránt mellőzte a hipotézisek és a teóriák felállítását. Tudományos nézőpontja volt, hogy a részletkutatások nélkül, összegező rendszerezések, egyetemes igényű feldolgozások nem jöhetnek létre. A tények szenvedélyes gyűjtése vezette arra, hogy hatalmas művelődéstörténeti, epigráfiai és egyéb történeti anyagot tegyen közzé, részint feldolgozásokban, részint adattári publikációkban (Magyarországi zsidó feliratok 1960, Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban 1969, Magyar Zsidó Oklevéltár 5-18 kötetei). A nyomtatott betű, a könyv, a kultúra közvetítője és egyben feltétele. A bibliográfiai gyakorlatok keretében Scheiber megismertette velünk a zsidó irodalom és történelem alapvető kézikönyveit, bibliográfiáit és más gyűjteményes munkákat. Ezek az alkalmak, bevezetőként szolgáltak egyenként arra, miként kell egy bizonyos témát és tárgyat feldolgozni. Felkeltette

bennünk a könyv iránti érdeklődést, mondhatnám szeretetét. Scheiber szoros tudományos kapcsolatai révén, úgy izraeli, mint amerikai és európai szerzők megküldték neki dolgozataikat, könyveiket. Ezeket rendszeresen bemutatta nekünk, tartalmukat ismertette megjegyzései kíséretében.

Így vert egy betűkből álló hidat, a mi szellemileg elzárt világunk és a zsidó tudományos világ között. A Rabbiképző a lehetőségeken belül ébren tartotta, erősítette a vallási szellemi és az érületi összetartozást a hitközségekkel és a zsidó egyénekekkel. Ilyen vonatkozásban Scheiber indítványára, először 1954-ben, majd évente, bibliai és liturgiai témájú hangversenysorozatot rendeztek a Rabbiképző udvarában. Ezek a hangversenyek mindvégig nagy látogatottságnak örvendtek, amelyeket Scheiber remek szavai vezettek be. (Múlt és Jövő 1993, 1. szám). Miközben ezekben az években a hagyományos vallásosság lassú lemorzsolódása volt megfigyelhető, ugyanakkor egyfajta történeti és kulturális érdeklődés megjelenőben volt.

A budapesti körzetekben és a vidéki hitközségekben kultúrelőadások megrendezésére került sor, ezek az előadások, különösen a vasárnapon megtartottak egyre látogatottabbak lettek. Az intézet tanárai keresett előadói voltak ezeknek a rendezvényeknek. Mindenekelőtt Scheiber igazgató úr, de Richtmann Mózes, Róth Ernő, Benoschofsky Imre, Komlós Ottó tartalmas, sokszor humoros előadásaikkal nagyban hozzájárultak a zsidó tudás és tudat ébrentartásához, erősítéséhez. Ez a kulturális tevékenység és a pozitív visszhang, esélyt és kihívást jelentett az akkori rabbik számára. A kulturális szükséglet összekapcsolódott a közösség utáni vágygal. Alkalmat adott erre a Rabbiképző Intézet 75 éves jubileumának ünnepei 1952 júliusában. Mint diák jelen voltam ezen a méltó, mély benyomást keltő és hátrahagyó ünnepeken. Július másodikán, harmadikán és negyedikén tanáraink vezetésével felkerestük az elhalt tanárok sírjait, a főváros különböző temetőiben. A látogatások tudatosá tették, azt a szellemi és érzelmi-lelki közösséget, amely az akkori rabbikat összefűzte tanáraik emlékével. Richtmann Mózes volt az egyetlen, aki még Kaufmann Dávidnál és Bacher Vilmosnál tanult, megrendülten beszélt róluk sírjaiknál.

Vasárnap, július 6-án az intézet zsúfolásig megtelt templomában, a teljes rabbikar jelenlétében, ünnepélyes istentisztelet volt. Jelen voltak a budapesti hitközségek vezetői, képviselői, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője, a Református Ráday Kollégium képviselője, de nem voltak jelen azok a tudós személyek, akik az intézetben tanítottak, vagy korábban a zsidósággal kapcsolatot tartottak. A 111-ik zsoltár Ábrahámsohn Manó főkantor művészi előadásával, és az intézet kórusának kíséretében jelezte az ünnepély kezdetét. Ezt követte Scheiber Sándor beszéde. Mind előadása, mind tartalma révén nagy benyomást keltett a jelenlévőknél (Jesaja három kérdése). Beszédét a 100. zsoltár előadása követte, majd Róth Ernő héber nyelvű beszédet tartott. Befejezésül elhangzott a megrázó "El málé rachamim" az elhalt tanárokért és tanítványokért. Az ünnepély folytatódott az intézet dísztermében, ahol az üdvözlő és méltató beszédek sora következett, közöttük az Országos Rabbitanács elnöke: Schwarcz Benjámín méltatta a Rabbiképző Intézet jelentőségét. Ez alkalommal hangzott el Benoschofsky Imre irodalmi kvalitású és egyben történeti értékű előadása, amelyben nem csupán az intézet országos jelentősége és a tanárok páratlan jellemzése merült fel, hanem eszmei és vallástörténeti szempontok is érvényesültek. A lezajlott ünnepélyen látottak és hallottak jó ideig foglalkoztatták az akkori zsidó közvéleményt.

A Rabbiképző reputációjának, fizikai és szellemi létének biztosítása Scheiber ténykedésében meghatározó volt. Scheiber figyelmének, erejének, ragaszkodásának velejét az intézetnek szentelte, egyben a közösségvállalás kötelekeivel. Scheiber kivételes hatása és jelentősége nem pusztán tudományának, szuggesztív egyéniségének köszönhető. Sok és sokféle emberrel volt kapcsolatban, ezek a kapcsolatok emberi magatartásával, együttérzésével és különösen segítőkészségével tűntek ki. Figyelme kiterjedt az intézet növendékeinek sorsára, életük további alakulására. Életének, tevékenységének jelentősége, mint tanár, kutató,

tudományszervező, serkentő és megőrző tevékenységében lett teljessé. Scheiber Sándor Mesterünk 1985-ben bekövetkezett korai halála a Rabbiképző Intézet történetében fordulópontot jelent. Vele egy korszak lezárul.

Dr. Benoschofsky Imre (1903-1970) budai főrabbi a Szentírás, a vallásfilozófia és a gyakorlati lelkészkedés előadója volt. Megtestesítője volt a művelt magyar rabbi típusának. Két kedvenc bibliai könyvét a Jób és a Kohelet könyvét magyarázta. A tudományos elemzés aprólékossága nélkül, a szöveg eszmei és esztétikai aspektusait helyezte előtérbe. Gazdag szónoki és pedagógiai tapasztalatokkal rendelkezett, s ezeket orientáló szándékkal nyújtotta hallgatóinak. A korszerű prédikáció hirdetője volt, a patetikus hatáskeltés eszközét mellőző, emberi hangvételi, irodalmi minőségű prédikációt állította elének követendő példaként. Jelentősek voltak nekünk azok a kötetlen jellegű előadásai, amelyekben figyelmünket a 19-ik századi német-zsidó teológiai és filozófiai szerzőkre irányította Leo Baeck, Hermann Cohen, Martin Buber műveire. Egyedülként az intézetben, szóban és írásban foglalkozott vallási és világnézeti kérdésekkel a zsidóság szempontjából. Benoschofsky a maga feladatát a zsidóság eszmevilágának népszerűsítésében, egy módosított vallási szemlélet kifejtésében, annak gyakorlati konzekvenciáinak levonásában, s ezeknek elfogadtatásában látta.

Dr. Richtmann Mózes (1880-1972) a „zsidóság története” és „vallásfilozófiai olvasmányok” címmel tartotta heti 2-3 órás előadásait, gyakorlatait. A távlatból nézve úgy tűnik nekem, hogy működésében legalább annyit ért el példaadásával, mint az ismeretek közlésével. A zsidó történelmi önismeret kritikai képviselője volt. Magatartásában, következetes vallási felfogásában és életvitelében egy majd orthodoxnak mondható, példamutató kivételt képezett a tanári karban. Széles ismeretekkel rendelkezett úgy a Szentírás, mint a hagyományos irodalom berkeiben. A zsidóságot belülről, szerves történelmi alakulásából szemlélte. Nem volt az összehasonlító tudomány híve, holott az egyetemen Goldziher Ignác jeles tanítványa volt. Cionista meggyőzéséhez élete végéig ragaszkodott, felemelt fővel, pályájának kezdetétől. Vallásfilozófiai gyakorlatain szövegeket olvasott, néha olvastatott Bachja ibn Pakuda a „Szívek kötelessége”-ből, Jehuda Halevi „Kuzari”-jából és bizony keveset Maimuni a „Tévelygők útmutatója”-ból. Az volt a benyomásunk, hogy ez a témakör nem elsőrendűen érdekelte. A zsidóság történetét a 10-ik századtól a Mendelssohn Mózes utáni korszakig adta elő. Előadásait Heinrich Graetz és Simon Dubnov művei alapján tartotta. Az előadott anyagot szó szerint lediktálta, hallgatóitól megkívánta, sőt ellenőrizte az általa előadottak lejegyzését. Jegyzeteimet előadásairól máig megőriztem.

Életének szerves részét az oktatói-nevelői tevékenysége képezte. Magánórán, minden díjazás nélkül szívesen tanította az érdeklődő vagy gyengébb növendékeket héber nyelvtanra és Talmudra. 75-ik születésnapjának alkalmából az intézet tanárai és rabbivá lett tisztelői, valamint néhány tanítványa csatlakozásával, egy "Festschrift" keretében tanulmányokkal tisztelegtek a nagy tudású tanár előtt. Szívesen emlékszem vitázó, bíráló, s néha intő-feddő megjegyzéseire, a szó legnemesebb tanítói értelmében.

Dr. Szemere Samu (1881-1978) jeles filozófiai író és fordító, havonta 4-6 órában érkészítő filozófiatörténelmi előadásokat tartott. Ragyogó fogalmazás, világos okfejtés és nagy tárgyismeret jellemezte bölcséleti igényű előadásait. Bemutatta Giordano Bruno, Rene Descartes, Baruch Spinoza filozófiai gondolatait, világértelmezéseiket. Szemere általánosan kiemelte a filozófia önálló területét és sajátos módszerét, azzal a felfogással szemben, amely a filozófiának csakis rendszerező és reflektáló feladatot látott. A filozófiai gondolkodást, mint értéktől meghatározott releváns gondolkodást határozta meg. "A filozófiai gondolkodást értéktől meghatározottnak akarjuk nevezni. S így a természettudományos, vagy értékeléstől mentes és a kultúrtudományos vagy értékre vonatkozó gondolkodás mellé a filozófiát, mint értéktől meghatározott gondolkodást állíthatjuk". (Tudományos gondolkodás és filozófiai gondolkodás, in: Filozófiai tanulmányok, 19. o.). A rabbinikus irodalom

nyelvezetének egysége a héber és az arám nyelv összetevőiből állt elő. A nyelv nem marad önmagánál, latin-görög és iráni kölcsönszavak gazdagították a megfelelő történelmi előzmények hatására.

Dr. Komlós Ottó (1913-1988) szisztematikusan tárgyalta a héber és az arám nyelvtant bibliai és targumi szövegek kíséretében. Filológiai képzettsége és publikációi a targumok köréből képesítették e tárgyak kompetens tanítására. Sajnálatos, hogy hetenként csupán két óra állt rendelkezésére. Lelkiismeretes, lelkes tanár volt, párosulva barátságos egyéniséggel.

Dr. Grünvald Fülöp (1887-1964) a zsidó fiúgimnázium igazgatója, jeles történész, a Rabbiképző történetében elsőként a „magyar zsidók története” tárgykörből heti 1-2 órában előadott. Grünvald tárgyának szaktudósa, előadásaiban alapos és színes áttekintést adott az általa megtárgyalt korszakról, beágyazva a kor gazdasági, politikai és szellemi viszonyaiba. Grünvald egyéniségében egyesült a zsidó öntudat a történész erkölcsi felelősségvállalásával. Előadásait nagy érdeklődéssel kísértük – ezek közé tartoztam én is. Ennek révén kerültem gyakornokként, 1955-ben, a vezetése alatt álló Zsidó Múzeumba.

Dr. Dercsényi Móric (1879-1961) a Rabbiképző úgynevezett alsó tanfolyamának egykori "rettegett" latin-görög szakos tanára volt. Az ötvenes évektől a felső tanfolyamon a hellenisztikus zsidó irodalom fő képviselőit tárgyalta meg, külön részletességgel az alexandriai Philon műveit. Nagy tárgyismeret és a filológus gondossága (akribeia) volt előadásainak jellemzője. Egyéni módon, de mindig közérthetően fejezte ki magát, az irodalom, a filozófia, sőt olykor a vallástörténet eszköztárára támaszkodva. Kiemelve utalt arra a szellemi légkörre, amely az i.e. I. és az i.u. I-II. században a mediterrán medencét jellemezte. Ez volt az a kulturális közeg, melyben a nyelvében és kultúrájában asszimilált hellenisztikus zsidóság és a keresztény hit és intézményrendszer kifejlődött. Ebben az összefüggésben megemlítem, hogy ezekben az években a kereszténység történeti, vagy egyéb szempontú megtárgyalására kollégium formájában nem került sor.

Dr. Bernáth Miklós (1885-1963) zuglói rabbi volt és 1953-54 között, kettő félévében, Scheiber felkérésére, akinek apósa volt, a hetiszakaszhoz fűződő Nachmanides (Ramban) tórai kommentárját fordítás és némi magyarázat kíséretében, mint exegézist, heti egy órában olvasta. Nem volt ez hiába, mert felkeltette érdeklődésünket ennek a nagyon jelentős bibliamagyarázónak bölcséleti-misztikus szellemben készült kommentárja iránt.

Dr. Rosenblum Manó (1903-1981) a Páva utcai körzet rabbija, az 1953/54. tanév mindkét szemeszterében heti egy órában, alapos tárgyismerettel, kellemes modorban beszélt a chászidizmusról. A chászidizmus fellépése a 17. század végén és a 18. század elején, majd a zsidó felvilágosodással (haszkala) egyidejű vallási-szellemi irányzat, amelynek a felvilágosodás, ha nem is egyedüli kiváltója, de előkészítője és segítője volt. Mindkét irányzat, különböző előjellel egy vallási és szellemi megújulási mozgalom, melyek hatása napjainkig ér.

A megváltozott politikai és társadalmi rend kötelezővé tette az egyházaknak, a változott élet világának, ideológiájának megismerését. Ennek a feladatnak ellátására az Állami Egyházügyi Hivatal dr. Rácz Zoltán (1905-1985) volt enyingi, egeri és tábori rabbi jelölte ki. Rácz a pénteki nap utolsó órájában tartotta „társadalomtudomány” címmel intelligensen mérlegelő előadásait.

Mit nyújtott, mit adott a Rabbiképző, miben látom az idő távlatából az intézet jelentőségét? Lehetőséget kaptunk egy izgalmas vallási és szellemi birtokba vevést, visszafelé az időben, ugyanakkor egy horizontális kitágítást, nyitottságot a zsidóság és az emberiség világára. Ezzel egyben a zsidóság történetileg meghatározott, de mindig megújuló értékeinek tudományos megközelítését. Az intézetben töltött évek, az ott keletkező, szövődő szellemi és tudományos

ösztönzések, indítatások meghatározók lettek vallási beállítottságomban, gondolkodásmodomban, feladataim elvégzésében.

A felhasznált irodalom jegyzéke

(Azokat a dolgozatokat, munkákat említem meg, amelyek szövegem tartalmára, akár idézetek formájában befolyással voltak, vagy pedig további információval szolgálnak.)

-Benoschofsky Imre, Köszönjük Mestereink a Rabbiképző 75 éves jubileumán. In: Új Élet 1952. július 17;

Emlékek a Szemináriumból. A Rabbiképző második korszaka. In: Évkönyv. Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. Szerkeszti: Scheiber Sándor. Budapest 1970, 74–105. Angol fordítását lásd: The Rabbinical Seminary... The second era 68–91;

Korszerű prédikáció. In: Az Országos Rabbi Egyesület Értesítője. Budapest 1947. április 6-12.

-Dercsényi Móric (1879–1961) In: Magyar Zsidó Oklevéltár 8 kötet, Szerkesztette: Scheiber Sándor 1965, 8–10.

-Ellenson David, A Disputed Precedent The Prague Organ in Nineteenth-Century Central-European Legal Literature and Polemics. In: LBIYB 40, 1995, 251–264.

-Frojimovics Kinga: A "doktor rabbik" nagy nemzedéke Magyarországon: neológ identitás kialakítása a történetíráson keresztül. In: Széfer József Essays in Honor of Joseph Schweitzer. ed. by Zsengellér József. Budapest, 2007. 221–239.

-Grünvald Fülöp (1887–1964). In: Magyar Zsidó Oklevéltár, 8 kötet. Szerkesztette. Scheiber Sándor, Budapest, 1965, 11–17.

-Guttman Mihály, Új Korszaknyitás előtt. In: A Budapesti Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet Értesítője. Az 1936–37. tanévről. Budapest 1937. 5–8.

-Hahn Jicchak (Hahn István): Toledot bet-hamidras lörabbanim bislosim sanim haacharonot, 1918–1948. In: Seventy Years A Tribute to the Seventieht Anniversary of the Jewish Theological Seminary of Hungary (1877–1947). Ed by Dr. Sámuel Löwinger. Budapest, 1948, 8–16.

-Karády Viktor, Túlélők és újrakezdők. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után. Budapest, 2002, 281.

-Kertész Péter, A könyvek hídjai. Emlékfüzér Scheiber Sándorról. Budapest, 2005.

-Kecskeméti Lipót, Az Országos Rabbiképző Intézet. In: Évkönyv. Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Szerkeszti: Bánóczy József. Budapest, 1903. 32–44.

-Kiss Arnold, Fehér szegű. In: Egyenlőség 1917. áprilisától 1920. májusáig folytatásban megjelent visszaemlékezései.

-Kohlbach Bertalan, Az Országos Rabbiképző Intézet első dekaszából. In: Évkönyv (IMIT) 1918. 66–88, angol fordítása in: The First Decade in: The rabbinical Seminary.... 54–67.

-Komlós Ottó: The Bible in the Light of the Aramaic Translations. Bar Ilan University, 1973. 504. ol. Komlós Ottó professzor életműve a Bialik-díj kiosztása alkalmából. In: Új Kelet, 1974. 12. 27.

-Krausz Sámuel, Bacher Vilmos (1850–1913). In: IMIT 1916. 7–78.

-Kraus S., Budapest Jewish Scholars. In: Metsudah Essays and Studies ed. by Simon Rawidowicz Volume 5–6, London, 1948. 447–472 (heber).

- Komoróczy Géza, A zsidók története Magyarországon 2. 1849-től a jelenkorig, Kalligram Pozsony 2012 (*Komoróczy kétkötetes műve a magyar-zsidó történetírás kivételes nagyságú, átfogó alkotása*). Maradék zsidóság 869, Hitközségek, zsinagógák, rabbik, 912–916. Változások a zsidó társadalomban, 923–925, Hahn István, 944–945, Alija 973–983.
- Komoróczy Géza, Szolgáló tudomány Hahn István egyik könyve ürügyén. In: Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Budapest, 1992. 358–375.
- Löwinger Sámuel (194–1980), Dr. Blau Lajos élete és irodalmi munkássága. In: Évkönyv (IMIT) 1936. 53.
- Löwinger Sámuel, A hetvenedik év küszöbén. In: Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1943/44, 1944/45 és 1945/46 tanévről. Budapest, 1946, 5–8.
- Löwinger Sámuel, Rabbiképzőnk hetvenedik évfordulója. In: *Seventy Years...* ed. by S. Löwinger 5–7. (vide Hahn).
- Pach Zsigmond Pál: Történelemtanárunk, Grünvald Fülöp. In: A tanműhely mécsese. Emlékkönyv a Zsidó Gimnázium fennállásának 90. évfordulójára. Szerkesztette: Helfrich Judit, Kékes Mária. Budapest, 2009. 60–63.
- Roth, E., The Jewish Theological Seminary of Hungary. In: *Jewish Institutions of Higher Learning in Europe, their Development and Destruction* ed. by Samuel K. Mirsky New York 1956. 635–654 (héber), némi változtatással német nyelven Zum 100 jährigen Bestehen der Landesrabbinerschule in Ungarn. In: *Udim Zeitschrift der Rabbinerkonferenz in der Bundesrepublik Deutschland Band 7–8.* Frankfurt/Main 1977/78, 109–137.
- Scheiber Sándor, "Jesaja három kérdése". Ünnepi beszéd az Országos Rabbiképző Intézet hetvenöt éves jubileumán, 1952. július 6-án. In: Scheiber Sándor könyve. Válogatott beszédek, Múlt és Jövő könyvek (1994), 136–147;
- Évzáró az Országos Rabbiképző Intézetben, 1950. október 9-én. u. o. 144–147;
- Évzáró az Országos Rabbiképző Intézetben 1951. június 29-én, u. o. 147–148;
- Az Országos Rabbiképző Intézet 1951–52. tanévének megnyitója, 1951. október 25-én u. o. 148–159.
- Schmelzer Hermann Imre, Benoschofsky Imre: Korunk tévelygőinek tanítója. In: *Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve.* Szerkeszti Schweitzer József, 1995. 66–68;
- In: Kertész Péter: *A könyvek hídjai...* 54–59;
- Der Rabbiner der Rabbiner Jachid Wö-Talmid chacham in: *Udim* 16. Gewidmet dem Andenken von Prof. Dr. Abraham Naftali Zwi Ernst Roth Verstorben am 18. Ijar 5751 (2. Mai 1991) in Jerusalem Redigiert von Rabbiner Joel Berger... Stuttgart-Köln, 1992. 95–101.
- Schweitzer József, Az Országos Rabbiképző Intézet teológiai és halachikus irányáról. In: Schweitzer József, *Uram nyisd meg ajkamat.* Válogatott tanulmányok és esszék. Budapest, 2007. 58–66.
- Száz esztendő a zsidóság szellemi értékéhez való hűség szolgálatában. Az Új Kelet kerekasztal beszélgetése a budapesti Rabbiképző Izraelben élő egykori növendékeivel. In: *Új Kelet*, 1977. április 15. 7 ol.
- Szemere Samu, *Filozófiai tanulmányok.* Budapest 1942. 6–26. 19. ol.
- Szemere Samu irodalmi munkássága. Összeállította Scheiber Sándor. In: *Szemere Samu kilencvenedik születésnapjára.* Akadémiai Kiadó, 1971. 33–59.

-Tamási Györgyi, Zsidó szellemi élet Magyarországon 1945 után. In: Hét évtized a hazai zsidóság életében 2. rész. Az MTA Filozófiai Intézet kiadása. Budapest 1990. 191–300, 222–223.

-Török Petra, A Bodzafa utcai nagy vörös épület árnyai. A Rabbiképző regénye. In: "A tanítás az élet kapuja". Tanulmányok az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának 120. évfordulója alkalmából. Kiadja az Országos Főrabbi Hivatal, 1999. Budapest, 81–95.

-Vidéki rabbikar körlevele 4–6. Szerkesztette dr. Schindler József, Szeged 1955. november (Richtmann Mózes 75. születésnapjára).

-Weinberger Moshe Carmilly edited, The Rabbinical Seminary of Budapest, 1877–1977. A Centennial Volume Published by Sepher-Hermon Press for The Alumni Association of the Rabbinical Seminary of Budapest New York, 1986. 35–37.